

Könyv és világ

Tessékeljük csak udvariasan előre, ahogy a gyengébbet szokás. De ha egyszer a könyv a gyengébb, miért keltek annyiszor a könyvek, igaz, gyakran kéretlenül, a világ védelmére? S miért óvja oly kevéssé a világ a könnyen szakadó lapokat, a törekeny gondolatot, a porrá s hamuvá omló testű szerzőt? Ha gyenge a könyv — miért félnék tőle? Ha meg erős, miért nem tud védekezni közöny és máglya, index és papírzúzda ellen?

A könyv — a jó könyv — rendszerint elégedetlen a világgal. Még a lehetséges világok legjobbjával is. Igaz, könyvben még senki olyat nem olvasott, hogy jobb már nem lehet a világ. Még komformista szerző sem vetemedik arra, hogy „nagy gonoszul“ azt hirdesse: „... már megállhatunk, mert itten Az ígéretnek földje van“. Petőfi még a való világban is csak átutazó volt, az ígéret Földmérője. Goethe is csak képzeletben élte át a „fausti pillanat“-ot. S a világ többi nagy könyve sorra (mert mind a világéi, ha az nem vállalja is mindig őket!), a Biblia és az Isteni színjáték, a görög tragédiák és az orosz regények — egytől-egyig perelnek a világgal. A komisz világgal a jó világért. Azért, melynek képét csakis a könyvekből olvashatták ki az emberek.

Csoda-e, hogy a világ nem elégedettebb a könyvekkel, mint azok vele? Előbb kiátkozza, majd klasszikusként tiszteli némelyiküket. Vagy fordítva. Korok, korszakok erkölcsi és esztétikai értékrendjét lehet kiolvasni a könyvekből, melyeket elutasítanak vagy felmagasztalnak. Ismeretes, milyen meghallgatásra lelt civilizációnk egyik alap-könyve, a kő-tábla, melyre a lángoló csipkebokor fényénél vésték fel az ígét: NE ŐLJ! Már a szerzője hitetlen hívei fején zúzta szét haragjában, hogy a Világ nem hallgat a Könyvre. Talán ez a sajnálatos eset az első számontartott precedens arra, hogy a könyv igenis fegyver lehet. Hogy öl, mert hátha csak így értik meg: ölni — nem szabad. Mózes naív volt és türelmetlen. De minek nevezzük Cézárt, aki író volt és hadvezér, s mikor lángoló gályáitól tűzbeborult a tudás tárháza, az alexandriai könyvtár, égtek a kéziratok és az emberek a birodalom dicsőségére, ő tűzzel és vízzel dacolva, életét kockáztatva mentett ki néhány — tekercset? Talán azóta áll a világ legerkölcstelenebb, legképmutatóbb dilemmája, az áldilemma: mi ér többet — a könyv vagy az ember? Pedig már Cézárnak tudnia kellett: ahol az emberélet olcsó, a könyvnek se lehet nagy becsé.

A papírsz-tekercesek idején, de jóval később is, a kódexek korában, a könyv vagyontárgy-számba ment. Sok rabszolgát vagy jobbágyot lehetett vásárolni az áráért, szép darab földet, erős barmokat. Azóta

már — a technikának hála — zseniális remekműveket birtokolhatunk potom áron. Az érték és az ár a könyvpiacra is messze került egymástól. Ami nagyon jó és nagyon rossz. A föld minden lakójának jutna betű, ahogy kenyér is juthatna... De a feltételes és a kijelentő mód között ott tátong az iszonyú, szégyenletes és tűrhetetlen szakadék, elnyeli az egytagú szó-pallócskát, azt, hogy — HA...

Ha egy jelenségre nem találunk jelzőt, segítségül hívjuk a statisztikát: „A világ lakosságának mindössze 20%-a jut hozzá a napi 2700 kalóriához, ami alatt már az elégtelen táplálkozás kezdődik.“ A föld népességének több, mint egyharmada írástudatlan, csaknem a fele pedig gyakorlatilag annak számít. S közben repülünk a Holdba. Nem Münchenhausenel, hanem komoly tudósokkal, bátor űrhajósokkal. Ilyen bonyolult a világ időszámításunk 1969. esztendejében. S ezek után még kérdezze valaki, miért bonyolultak a könyvek, ennek a századnak a könyvei! Ettől a kérdéstől csak egy következtetésnyire van a következő lehetséges kérdés: mi a haszna századunkban a könyvnek, a humán kultúrának? Hasznot mondunk, bár tudjuk: ha üres hasat akarunk megtölteni vele, s láthattuk, az emberiségnek még mindig az éhség maradt az elemi, kielégítetlen szükséglete — a könyv használhatatlan.

De mennyiben szükséglete a könyv azoknak, akik mindennap jólaknak, sőt, a betűvetésben is járatosak? Újabb statisztikákkal bizonyíthatnók a civilizált világ mindennapi, riasztó tapasztalatát: a mass mediák, elsősorban a televízió, egyre kevesebb időt és türelmet, egyszerűen érdeklődést juttatnak az olvasásnak. A presztizs-fogyasztás, a technika bővölete is szerényre zsugorítja a költségvetésnek a könyvvásárlásra szánt összegét. Kitűnően prezentált, tartalmas képeslapok gondoskodnak arról, hogy emberek milliói recenziókból, interjúkból, reklámokból tudják meg, mit kellene, mit illenék elolvasniuk. Következésképp: nem olvasásuk el. A konzum-társadalom megengedheti magának, hogy embereket fizessen (nem is rosszul), akik olvasnak — helyette. Hízogó vagy lealázó ez a bizalom, a szellemi lustaságnak és önállótlanágnak ez a már-már intézményesített formája? Inkább az utóbbi. Az olvasás hovatovább foglalkozássá válik (akár a középkorban vagy az ókor bizonyos társadalmában, melyekben az írástudók külön kasztot alkottak); mi több, szakmai deformációvá lesz. Szakemberek tömegei panaszkodnak vagy mentegetőznek, hogy ha lépést akarnak tartani szakterületük irodalmával — szépirodalomra már nem jut idejük. Nem is hazudnak.

Mi fenyegeti hát a humán kultúrát? Az éhség vagy a jólét? A visszamaradottság vagy a fejlett civilizáció? Más-más oldalról mindegyik és az egész együtt. Hogy a világ szétszóródó figyelmét milyen, nem éppen irodalmi, bár adott esetben talán esztétikai eszközzel igyekszik felhívni a magát irodalomnak nevező üzleties exhibicionizmus, arra a júniusban megtartott I. nizzai Nemzetközi Könyvfesztivál szolgáltatott példát: egy fiatal regényíró évakosztümben dedikálta könyvét a 80 000 érdeklődő (könyvbarát?) bármelyikének, Botrány volt. A könyvek elkelttek.

Nem tudom, lehet-e ezen nevetni. Hiszen a Beatles-ek legfrisebb lemezének borítékán magam láttam egyiküket ádámkosztümben. S ezek az angol fiúk vannak olyan tehetségesek (vagyis ilyen reklámra nem szorulók), mint az ismeretlen leányzó a nizzai könyvstand mel-

lett. A művészet mindenképpen önkítárulkozás. De az emberi méltóság, a kultúra becsülete évezredek konvencióink szerint megengedi a lelki sztriptízt, és szükségtelenek, lealázónak minősíti azt, hogy a szellemi értékek létrehozója testileg is lemeztelenedjék a világ előtt. Könyv és világ eddigi rendje szerint itt visszaélés történt valamivel. Hogy a meztelenség élt-e vissza a könyv becsületével, melynek önmagáért kell helytállnia, vagy egy értéktelen könyv elkelt példányai éltek-e vissza a szép női test örök-hatásos reklámjával — csak azok mondhatnák meg, akik látták a szerzőt és olvasták a könyvet.

„Volt idő — írja Norman Mailer esztétikáját méltatva Jack Richardson a New York Review of Books-ban —, amikor az írást a Kegyelemben részesültség aktusának tekintették, egyfajta természetfölötti beavatkozásnak az emberi képzelet mindennapi ügyeibe.“ Nos, ez az idő elmúlt. De amikor az írást a kiválasztottság jelének ismerték el, az írók meg kiválasztottnak — Szokratsésszel kiürítették a bűrök-poharat, Dantét számúzták, Dosztojevszkijt a kivégzőoszlophoz kötötték a Szemjonov-téren! Mikor és hol részesült hát az író abban a megbecsülésben, melyre teljesen indokolatlan nosztalgiával szokás visszagon-dolni? Az író csak annyiban különbözik a többi embertől, hogy hivatása egyben sorsa is. A könyv — cselekedet, melynek épp úgy megvannak a kiszámítható és kiszámíthatatlan következményei, mint minden emberi tettnek. Ha mégis úgy érezzük, igaza van Claude Roy-nak, aki Défense de la littérature (Az irodalom védelme) címen írta meg leg-újabb könyvét, az nem azért van, mintha azt hinnék: az irodalom holmi privilegizált helyzetből hirtelen mostoha sorsra jutott volna. Nem a múltból kiindulva kell a jelentől féltenuünk az irodalmat, hanem a jelenből kiindulva — a jövőtől. Mint Claude Roy, aki azért aggódik a könyv sorsáért, mert az emberiség sorsa aggasztja.

Márpedig a tudatlanság és a technokrácia között az irodalom, a könyv is az utilitarista manipuláció tárgyává züllhet, s ekként megfosztatva elkötelezetten nyugtalanító és „öncélúan“ gyönyörködtető funkció-jától, elsorvad, megsemmisül. Akkor pedig egy új korszak virrad az emberiségre, még akkor is, ha közben gombnyomásra repül szájába a sültgalamb. Az igény könyveket szül, a könyvek igényt. Ha kettőjük közül valamelyik nem keresi a másikat, akár úgy is, hogy elébe siessen — az emberöltőnyi pillanat végzetessé válhat. Mit tehet és mit nem tehet a könyv, hogy e pillanat be ne következzen? Fogas kérdés.

Válasz helyett hadd idézzük azt a Zola-anekdótát, melyet Roy említ könyvében. A vereség megjelenése után, egy társas vacsorán az író megszólította egy tábornok: „Mester — mondotta —, megírta A vereséget, most már meg kell bennünket ajándékoznia A győzelem-mel is.“ Zola rávillantotta híres csiptetőjét: „A győzelmet? Ez csak önök-től függ, tábornokom!“

Filesgy. Zulia

Bölöni Farkas Sándor életregénye

téka

J. L. Araguren

Sociologie de l'information

A szerző a különböző információeszközök tulajdonságai-
ból és funkcióiból indul ki, és
arra törekszik, hogy a modern
kommunikáció „nyelvtanát”
állítsa össze. E célból sorra
vizsgálja a közlés négy állan-
dó tényezőjét — a leadót, a
közvetítőt, a felvevőt és az
„üzenetet”, tehát magát a köz-
lést — az antropológiában, a
távközlésben, a szemantikus
filozófiában, a lyukkártyák és
a magnetofonszalagok techni-
kájában, a sajtóban, a keres-
kedelmi életben, a művésze-
tekben. A könyvet elemi jel-
lege, az olvasó előzetes tájé-
kozottságától való eltekintés,
egyszerű nyelvezet és sokol-
dalú illusztrációs anyaga al-
kalmassá teszi arra, hogy jó
bevezetésül szolgáljon az in-
formáció-elmélethez. (Hachette,
1968.)

Jó reggelt, Párizs!

Merész dolog egyetlen költő-
műfordítónak egy világhíradal-
mi rangú költészet mai ke-
resztmetszetének bemutatására
vállalkozni. Tóth István kötete
esetében ezt csak azért kell
hangsúlyoznunk, hogy még töb-
bet mondjon az a summás
megállapítás, hogy vállalkozá-
sa sikerrel járt. A modern
francia költészetet Paul Valé-
rytól Blaise Cendrars-on, Sa-
int-John Perse-en, Paul Éluar-
on, Louis Aragonon, Gabriel
Audisio-n, Jacques Prévert-en,
Eugene Guillevic-en, Jean
Rousselot-on, André Liberatin
át François Saganig és Juliette
Darle-ig bemutatni, a költői
egéniségek ilyen széles skálá-
ját műfordítói teljesítményben
átfogni csak úgy lehet, ha a
fordítóban egyesül a költőtárs
egéniségét magábfogadó alá-
zat a mű újraterejtéséhez
szükséges nyelvi-formai sokré-

Vitatható, milyenek áhítjuk a történelmi regényt.
Igéylhetjük, hogy napjainkhoz szóló példázatot köz-
vetítsen, szerethetjük, mint oldottabb formájú de hi-
telességre törekvő dokumentum-irodalmat. Folyhat a
disputa formáról, tartalomról, funkcióról, — abban
azonban mindenképpen egyet érthetünk, hogy szük-
séges, kell az olvasóknak. Kell a fiataloknak és ne-
künk, akiknek szellemi istápolása már nem az ifjú-
sági Könyvkiadó gondja. Tanúság rá Mikó Imre
könyve* is, amelyet oly gyorsan szívott fel a könyv-
piacról a fogyasztói ráéhezés.

Szép egymásratalálás eredménye ez a regény. Mikó
Imre maga vallja: Bölöni Farkas életsorsa mindig
foglalkoztatta, küszködött vele, nem tudott menekülni
tőle. A témát nem ő választotta, a téma választotta
őt. Bölöni Farkas talált rá arra a Mikó Imrere, aki
lázás fiatalságában, lelkesen fordul az erdélyi falu
felé, romantikus hevülettel — hadd vessük tisztelet-
tel papírra a szót —, de józan, illúziómentes, tudósi
tárgyilagossággal népi, nemzeti önismeretre törek-
szik. Testvérek abban is, hogy a népet és benne az
emberiséggel egybeolvadó önmagukat szerényen,
nagy-nagy alázattal kívánták mindenkoron szolgál-
ni. Ezért van Mikó Imre könyvének belső, emberi hitele,
ezért van a „mesének” historiai aranyfedezete és
ezért ötvöződhet „álom és valóság” hiteles élet-
rajzzá.

Kiről szól az írás? A szolgálat emberéről, a köz-
dolgok sáfáráról, a közösségnek áldozott élet szépsé-
géről. Valójában az egyik legszámottevőbb, leggyöt-
rőbb ősi kérdésünkről: az ember és a közösség, az
egyen és a társadalom viszonyáról. Mikó Imre
könyvéből egy olyan férfi lép elénk, aki a köz javára
törekedésben, az adó, az ajándékozó lélek örömeiben
keresi a közösségben az egyéni boldogságot. Nem
csak ő választ így a forradalmat váró korban. Bo-
lyai János *Údutanával* hazáját és az emberiséget
akarja szolgálni; Brassai Sámuel pályája kezdetén
írja: „Életem s annak minden iparkodása honnyo-
mé.” Bölöni Farkas szintén részt vett népe gyötrő
gondjaiban, töprengett, cselekedett érte. Elvetette
és megvetette a csak önmagát szolgáló józan óvatso-
kodót, a csak önérdekeinek élő, s így növekedett
nagygyá, így teljesedett ki személyisége. Kell lennie
példát sugárzó erőnek ebben az életsorsban, még ha
nem is indokolatlan a szerző gondja: korszerű-e ez a
választás, vállalja-e a mai olvasó útitársnak az ame-
rikai utazót? Hiszen annyira hiányzik életéből az
anyagiakban való bővelkedés, oly ritka a siker pez-
sdító itala. Sőt, osztályrészéül inkább a hátravettség,

* Mikó Imre: *A bércre esett fa. Bölöni Farkas Sán-
dor életregénye. Ifjlúsági Könyvkiadó, Bukarest, 1969.*

téka

tűséggel. Ezért sikerült Tóth István 45 modern francia költő 182 versének fordítását egybefogó köteté, a legkülönbözőbb és legellentétesebb egyéniségek művészi visszaadása. Sokszínű lírát ismerünk meg ebből a kötetből, amelyet azonban egységbe fog a mai francia líra legjobbjainak humanizmusa, emberi és művészi elkötelezettsége. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Studii de sociologie și psihologie socială

A Teorie și metodă în științele sociale (Elmélet és módszer a társadalomtudományokban) sorozat 6. köteté szociológiai és szociálpszichológiai tanulmányokat tartalmaz. A szerzők a szociológia elméleti és empirikus módszerének kérdéseivel, az elmélet és módszer egységével, a társadalmi jelenségek szerkezetének felfogásával, a gazdasági szociológia problematikájával, a szociológia és szociálpszichológia viszonyával, az ipari munka pszichoszociológiai aspektusával, a nevelésszociológia s a közvéleménykutató szociológia különböző vetületeivel foglalkoznak. A tanulmányok közös törekvése: a marxista elmélet alkalmazásának és hatékonyságának demonstrálása a szociológiai kutatások területén. Természetesen sok kérdés körül lehet és kell is még vitázni a csak a kezdeteknél tartó marxista szociológiai szemlélet továbbfejlődéséért és gazdagodásáért. (Editura politică, 1968.)

Hans Habe

Halál Texasban

A történelem egyik legsötétebb bűnügge a Kennedy-gyilkosság. Eltérően a szenzációhajhász íróktól, akik a gyil-

a lemondás, a borongó életérzés és a magányossá válás jut.

Vannak történeti-társadalmi helyzetek, folyamat-szakaszok, amelyekben az értelem emberének az adott szociális struktúra nehéz életformát, az egyéniség érvényesítésének mostoha feltételeket szab. Mikó Imre könyvében valójában a reformkor, és annak is az a periódusa bontakozik ki, amelyben megindul a támadás a pusztulásra ítélt fenntartani akaró zsarnokság ellen. Ilyen korszakokban könnyebb az azonosulás a nép érdekeivel, hiszen például a feudalizmus és az önkényuralom ellen lázadók érdekei, vágyai nagyjából egy szintre kerülnek, és az alkotó ember fokozottan érzi az egész társadalmat győtrő elmaradottságot, valamint a szellem szabad kibontakozását korlátozó önkény terhét. A kor tettekre serkent, de kockázatokat is rejt. Utat lehet törni, a népert, a haladásért sokat lehet tenni, de vállalni kell a még nem ébredező közönyt, a veszélyt sejtő maradiak ellenállását, vagy az uralmuk fenntartását rettegve őrzők gyűlöletét. Nem csak alkotniok kell tehát, hanem meg kell küzdeniök az alkotás jobb feltételeit biztosító világért is. Ezért nagyobb az összebúvás lelki szükséglete, az összefogásra való készség, de több az erőpazarlás, gyakoribb az elmagányosodás, a társadalmi közegellenállást legyűrni nem tudók félreisiklása, megtorpanása is.

A reformkor szervezkedik, testületeket, intézményeket létesít, egyre-másra születnek az egyletek, a bizottságok, a közhasznú új organizációk. A regény lapjairól ez, az élet új formáit, az összebúvás lehetséges új sejtjeit építő ember is elének lép, nem csak az ismertebb, a haladásnak mintát vezető és programot adó utazó. Ez a Bölöni Farkas szervezi lázas buzgalommal a Gondoskodó Társaságot, a dologházat, a vívoiskolát, a kaszinót, az olvasóegyletet és babáskodik a néplap megszűlésénél. Ilyen feltételek között azonban nagyobb a szétforgácsolódás lehetősége, nagyobb a belefáradás, a közönytől és kudarcoktól meggyötört ember tragikus hullásának veszélye is. Bölöni Farkas Sándorban is felvetődik a kérdés: „Hasztalan annyi tiszta szándék?” — s fél, hogy lelkének erje fogy, s „a jónak és igaznak hiedelme, olykor ingadoz” benne. Rettegve gondol arra, hogy legyőzötten „az üresen maradt hideg szívben nem foglalandó helyet a gyűlölség s részvétlenség?”

Sok életíró nemzeti sajátosságnak, vagy legalább is táji specifikumnak minősíti a mi történelmünkben oly gyakori, törésekkel teli vagy befejezetlen életművet. Az alkotóképesség és a megvalósított mű, a felmutatható alkotás között valóban nem egyszerű túl nagy a különbség. A torzóban maradt, vagy hamvukba holt lehetőségek tragikuma vitathatatlan, és az sem csitíthatja megrendülésünket, hogy az ilyen sorsnak a hordozóját nagyranövelli életének egésze, küzdő férfiasságának etikai nagyságrendje. Mikó Imre már könyvének címében felhasználja hősének Kazinczy Ferenchez intézett soraiból a „bércre esett fa” szimbólumát. Az az életérzés, az a megkínzottság azonban, ami e szavakban is sűríti Bölöni Farkas Sándor sorsának tragikumát, a regényben nem minősül örök

átokként kísértő nemzeti sajátosságnak. A szerző didaktikus, történeti és szociológiai magyarázatoktól megkímélve olvasóit, a valóságos történeti helyzetben, a feudalizmus bomló szakaszában mutatja meg a társadalmilag és vallásilag is katasztrofált, sokra hivatott ember küzdelmét, életpályájának szükségszerű rögzőségét. Anélkül, hogy borúlátóvá tenne. Hiszen az olvasóhoz szólva meg is fogalmazza: szomorú hősenek a sorsa, „de biztató, ha arra gondolsz, hogy a lélek ereje — bárhova is vessen a sors — csuda dolgokat tehet.“ Ezért bizakodásra készítő, ezért erőt adó tanulságokat hordozó a könyve.

A történéznek csábító lehetőségeket kínál a regény, annak az örömmek a kifejezésére, hogy mennyi apró, de jelentős valóságmozzanattal teszi hitelessé az író a reformkori Kolozsvár légkörében lejátszódó történetet, mennyi igaz tudáselemmel gazdagítja olvasóit.

Azoknak pedig, akiknek a történelem oktatása a gondjuk, azért is nagy nyereség Bölöni Farkas életregénye, mert a história megismeréséhez is jó segédkönyv. A történelem fejlődéstörvényeit kibontani akaró történész azt nyomonza, ami általános, ami a véletlenek tömegén szükségszerűségként tör utat magának. Azt teszi, amit tennie kell. Néha azonban megfélemledik arról, hogy különböző szinten, más és más kifejezési formában is igényelhető a múltunkról szóló tudósítás. Más igények, szükségletek kielégítését szolgálja az akadémiai szintű munka. Más a történelem iskolai oktatásának a célja, és mások az eszközei. Sajnos, a kutatásnak éppen a tankönyvekben lecsapódó végeredménye nem egyszer túl koncentrált és szakszerűséggel tetézett. Tétélesség, törvények játékindje, a kellő vagy a szükségesnél nagyobb teret hódító formulák, adatok elburjánzása mellett jó szolgálatot tesz a más formába öntött, a múltat regényen, élményt kínáló módon feldolgozó irodalom. A történelmet emberek csinálják és mi a történeti társadalom szerkezetét, mozgató erőit elemezve nem gondolunk eléggé arra, milyen nagy a fiatal lélek fogékonysága a társadalmi fejlődéstörvények kereteitől meghatározott, s egyben azokat megvalósító emberek példája iránt. Hiszen nem csak eszmék megszületésének szükségszerűségéről kell meggyőznünk a tanítottakat, hanem az eszméket megfogalmazó, azok diadalaért harcba szálló emberek példáját is eléjük kell állítanunk. A történeti tudatformálásnak nemcsak okszerű, gondolati útja van, hanem olyan ösvényei is, amelyek az érzelmet vezethet, és olyan útítárs is kínálkozhat, mint Bölöni Farkas Sándor.

Nem érezzük az elhivatottságot ahhoz, hogy irodalmi műként is értékeljük Mikó Imre könyvét. Ezt a gondot más céhbeliekre hagyományozzuk. Mi csak afölötti örömmünket tesszük hírré, hogy Mikó Imre megírta Bölöni Farkas életének hű krónikáját, s maga is megvallotta, miért lelkesül, miben hisz, mit tanácsol, milyen emberi magatartásformát kínál mértékként a fiataloknak.

kosságban krimi-témát láttak, Habe rávilágít az ügy társadalmi, politikai és világnézeti vonatkozásaira. Valóságos keresztmetszetét kapjuk a mai amerikai társadalomnak. Megismerkedünk különböző rétegek és csoportosulások vezetőivel, kezdve a reakciós Goldwatertól a „Fekete hatalom“ képviselőjéig, Malcolm X-ig. Felszínre kerül a korrupció, a műveletlenség és a négerek helyzete, megállapítja a biztonszági szolgálat felelősségét a történetekért. Elmegy Texasba, „a gyűlölet forrásaihoz“, hogy tisztázza, melyek voltak azok az erők, amelyek felbújtották a gyilkost, s az okok, melyek egy nagy országot fosztottak meg vezetőjétől. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Russzkije narodnije szkaski

Népi mesemondók akkor is voltak, amikor még nem volt írott irodalom, s úgy látszik, hogy a mai áttétes műfajok korában sem apadt el a mesefolyam. Az elektromos orgona mellett tovább szól Kurcsi Minya és Anna Nyikolajevna Korolkova tilinkója. A hetvenhét éves Voronyezs környéki aszszony kedvesen emlékezik, mennyi baja volt fiatal korában néhai férjével beszédessége miatt. De ennek a szóbőségnek és jó memóriájának köszönhetjük, hogy átvette, kiszínezte nagyanyja és a többi falusi vénember mesekincsét. „Mester, ha régi meséket mond, kontár, ha új tartalommal akarja megtölteni a régi formát“ — írja kommentálójá, E. V. Pomeranceva. S ez a megállapítás a műfajra is árnyékot vet. Az atomkor nem hagyja népmesébe foglalni magát. Nincs mese. (Nauka, 1969.)

Imreh István

Csatári Dániel

Forgószeiben

(Magyar—román viszony
1940—45-ben)

„Népeink közös útvonalán, amely végre egyenesbe fordult, néha-néha nem árt visszafelé is vetni egy pillantást. hogy lássuk, honnan indultunk el, milyen »örökséget« hagyott ránk a régi világ, amelynek politikája a nemzeti kizárólagosságra épült“ — alapítja meg előszavában a szerző. Arra vállalkozik, hogy ennek a régi világnak egyik legvirharosabb szakaszát, azt a korszakot mutassa be, amikor a bécsi döntés következtében az évszázadok óta együttélő románok és magyarok forgószeibe kerültek, mely mindkét oldalon felkavarta a nacionalizmus tüzeit. Levéltári anyag, kiadott emlékiratok és tanulmányok alapján elemzi, miként állította szembe egymással a hitleri politika a két népet, milyen felelősség terheli az uralkodó osztályokat, a hivatalos diplomáciát, mi volt a rugója a lakájszellem és a sovíniszta uszítás vállalásának, majd hogyan bontakoznak ki azok a demokratikus mozgalmak, amelyek végülis a megbékélés útját keresik. A csaknem 500 lapra terjedő, szépen megírt munka valóban élő történelem, amelynek szereplőit gyakran ismerjük, s ha itt-ott gondolatban vitába is szállunk a szerzővel, mert néha úgy érezzük, hogy nem mindig az egészet, hanem csak a részt adja, bátor vállalkozását és művének komoly értékeit nem lehet elvitatni. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Fritz Hüser, a dortmundi *Munkásköltészeti és szociális irodalmi levéltár* alapítója olyan „magánvállalkozó“ a szabad piacgazdálkodás világában, aki személyét illetően hallani sem akar az úgynevezett fogyasztási társadalom egyik nélkülözhetetlen és nem mindig örvendetes kísérőjelségéről, a reklámról, a hírverésről.

Néhány hétig dolgoztam levéltárában. Szerencsés véletlen folytán résztvehettem 1968. október 4-én hatvanadik születésnapjának megünneplésén. Sőt, mint a munkásirodalom kutatói nemzetközi cének egyik szerény képviselője, ebből az alkalomból néhány szóban magam is leróttam előtte az elismerés és a hála adóját. Őt azonban nem sikerült megszólaltatnom arról, hogyan keletkezett levéltára. Szerencsére a születésnap alkalmával megszólaltak a barátai. Hedwig Bieber, a dortmundi városi könyvtár igazgatója, összeállította Hüser munkásságának bibliográfiáját (*Fritz Hüser. Aufsätze — Schriften — Kritiken — Bücherverzeichnisse. Ein Auswahlverzeichnis zum 60. Geburtstag am 4. Oktober 1968.* Stadtbücherei Dortmund). A dortmundi könyvtárigazgató szétágazó tevékenységében, amelyben a közművelés, a könyvterjesztés és az irodalomismertetés legváltozatosabb formái szerepelnek, központi helyet foglal el a munkásirodalom.

Ennek az érdeklődésnek a magyarázatát könnyű felfedeznünk Hüser életrajzában. Maga is ruhrvidéki bányászcsaládból származik. Fiatal korától kezdve résztvett a munkásmozgalomban. Lehet, hogy csak anekdóta, de mindenesetre jellemző, hogy a szájhagyomány szerint egy sztrájk alkalmával, 1928-ban a következő feliratú táblát függesztette ki: „A tehetetlen harag nem segít. Használjátok ki a kényszerű szabadidőt önképzésetekre. Olvassatok könyveket!“

Egészen fiatalon gyűjteni kezdte a munkásság életéről, harcairól szóló könyveket, füzeteket, lapkivágásokat. Személyesen is megismerkedett a szocialista és kommunista ihletésű irodalom képviselőivel. A háború idején gyűjteményének jó része megsemmisült. Ez a veszteség sem bátorlalanította el. Kitartó és odaadó munkával, személyes anyagi áldozatokkal összegyűjtött újból mindent, ami még egyáltalán menthető és megtalálható volt. Csak az, aki tudja, hogy a szocialista irodalom termékei milyen kedvezőtlen körülmények között keletkeztek és mennyire nem volt senki, aki e hagyatékot gondozza, értékelheti érdeme szerint Hüser erőfeszítéseit és hűségét. Ennek eredményeként könyvgyűjteménye, melyet számos író levelezése, kéziratok hagyatéka, és a róluk szóló munkák, recenziók, tanulmányok, lapkivágások is kiegészítenek, a Német Demokratikus Köztársaság Akadémiájának lipcei intézete mellett, a leggazdagabb forrása a munkásirodalom kutatásának, az első szocialista költők, Heine, Freiligrath, Weerth műveitől a szó legszorosabb értelmében napjainkig.

Ez a gyűjtemény, amelyet egyetlen ember lelkese-

Ambrogio Donini

După chipul și asemănarea
omului

dése, odaadása és áldozatos munkája teremtett meg, amióta Hüser a dortmundi könyvtár vezetője lett, ebben a háború után újjáépített könyvtárban kapott helyett. Német, svájci, amerikai kutatók keresik fel és aknázzák ki feldolgozatlan, nem ritkán egyedülálló darabjait. Nem kis része van abban, hogy a második világháború után a szocialista irodalom múltja iránti érdeklődés a főiskolákra is kiterjedt, amiről dolgozatok, disszertációk tucatjai tanúskodnak. Mindezek a munkák a Hüser-féle gyűjtemény és levéltár anyagára támaszkodnak, az általa szervezett bibliográfiai feldolgozások eredményeit hasznosítják. A klasszikus német hagyatéok gondozása mellett, különösen nagy érdeme Hüsernek az, hogy az ismertebb szocialista költőkön kívül (Lersch, Bartel és társaik) — felhívta a figyelmet a kevésbé ismertekre, az elfeledettekre és elhanyagoltakra. Például az első világháborúban elesett hannoveri munkásköltőre, Gerrit Engelkerre, az emigrációban meghalt Paul Zechre, és sok sok más társukra.

A levéltár gyűjtője és szervezője a legjobb értelemben vett „népfronti“ szellemben végezte és végzi munkáját. Figyelme egyaránt kiterjed a munkásélet és a szocialista harc korai szakaszára, az 1880 utáni fellendülésre, az első világháború után kialakult kommunista és szocialista irodalmi törekvésekre. Kiadványai, tanulmányai, bibliográfiai előmunkálatot jelentenek minden további kutatás, feldolgozás számára.

Ezek után az sem meglepő, hogy a második világháború után, amikor a hitlerista terror által erőszakkal megszakított szocialista irodalmi törekvések újjászülettek és a munkásélet ábrázolásának hagyományát a legkülönbözőbb oldalakról feltámasztani törekedtek, Fritz Hüser levéltárában és az ő személye körül csoportosultak azok az újonnan jelentkező költők, írók, kritikusok, akik e hagyomány letéteményeseinek érezték magukat az annyira megváltozott történelmi és társadalmi helyzetben. Így verődött össze néhány éves kutatás, vizsgálódás, utkeresés után az az írócsoport, amely alakulásának éve és helye után a *Dortmunder Gruppe 1961* néven vált ismertté. Ez azonban már egy új, lezáratlan fejezet, amelyről szintén érdemes volna beszámolni.

Csehi Gyula

Varró Ilona
Változatok

Szabadság és hagyomány

„Utálom Írországot és az íreket. Ők maguk is rámbámulnak az utcán... Lehet, kiolvassák szememből a gyűlöletet.“ Ha nem tudnók, ki írta ezeket a sorokat, egyetlen legyintéssel elintézhethetők: angol? — soviniszta. De nem. Az ír James Joyce írta 1909-ben feleségének, Norának, Triesztbe.

Mi, akik nem ismerjük Írországot, nem ismerjük a nyelvet, legfeljebb mint kultúra jutott el hozzánk az a szó, hogy „ír“, megijedünk, elszomorítanak a szavak. Látjuk Joyce szikár alakját, amint kijön ap-

A kötet címe a szerzőtől származó fülszöveggel együtt tudatosan kitűzött, programszerűen végigvitt írói szándékot fejez ki: „Csak az tud érdekelni, semmi más, amibe behelyezhető vagyok. S csak azt tudom leírni önmagamról, amibe mások is behelyettesíthetők.“ Varró Ilona írásai — akárcsak bemutatkozó kötetében — itt is egy téma varriációit kínálják. Ez a téma — az asszonyors — magában foglalja azonban mindazt, ami

téka

nemre való tekintet nélkül az ember életét kitölti: halál, szerelem, lelkifurdalás és féltékenység, gyermekek, siker és kudarc, munka, öröm és csalódás. Az őszinteség önmagában még nem írói erény. Varró Ilona esetében az. A Kin című novellában meg egyenesen a magas művészet szférájába emeli azt, ami különben csak orvosra vagy a papra tartoznék. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Székely János

Soó Péter bánata

Káin mindig túléli Ábelt. Lehet, hogy nem öli meg. Csak éppen túléli: ez a bűne. S ki tudná megmondani, kettőjük közül melyikre méretett nehezebb sors, s kit kell jobban sajnálnunk, az ártatlan holtat vagy a bűnös élőt? Azt, aki élete s az idők végezetéig siratja vigasztalan magányában jobbik énjét, aminek el kellett pusztulnia, mert ha nem, ugyan mit sirathatna? Önmagunk gyászolásának legnemesebb módja, hogy siratjuk azt, aki mellőlünk és belőlünk meghalt, aki finomabb volt nálunk, jobb, több — ő volt az igazi, az eszmény. A prózairó Székely János ezzel a kisregénnyel egyből a lírikus Székely János rangjára emelkedett. Paulovics László borítója és rajjai méltóak a kiváló szöveghez. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Roberto Berardi

Dizionario di termini della critica litteraria

A különböző nyelveken sora megjelenő irodalomterminológiai szakszótárak a szakkifejezések szemantikai tisztázásának a feladatát igyekeznek megoldani. Másrészt kétségtelenül nagy gyakorlati jelentő-

jával a színházból; hét éve, hogy hazajött Párizsból az anyja temetésére, majdnem hét éve küzd a kiadókkal, száműzetéssel, magánnyal, anyagi gondnal, s amint mennek az öreggel, aki sohasem tudta pontosan, hogy tizenöt vagy tizenhat gyermeke van, látjuk az író szomorú arcát: „Utálok az íreket... nyomorult darab, kiábrándító közönség...”

Élete örökös száműzetés, reménytelen, emberfeletti harc a tisztaságért, őszinteségért, szabadságért. Menekül Dublinból, ahol első novelláskötetét megsemmisítik, Párizsból, ahol főművét elégetik, Triesztből, ahonnan kidobják mint az Osztrák—Magyar Monarchiában élő idegen állampolgart, Vichyből a német katonaság elől, majdnem teljesen vakon megérkezik Zürichbe, ahol néhány hónapon belül, 59 éves korában meghal.

„Senki, ha csak egy kicsit is tisztelti önmagát, nem marad Írországban, hanem kirepül, mint egy olyan hazából, amely a feldühödött Jupiter látogatását szenvedti” — írja 1907-ben. „Nem vagyok hajlandó tovább szolgálni azt, amiben már nem hiszek, nevezék azt akár az otthonomnak, hazámnak vagy az egyháznak...” (*Ifjúkori önarckép*). Kegyetlen szembenézés, végtelen erkölcsi, emberi mérték — ezek életének, tudatának alappillérei.

„Joyce felfogása idegennek tűnhet a mi Marx utáni és Freud utáni gondolkozásunknak; inkább Szent Pálra hasonlít, mintsem egy XX. századi írótól elvárna az ember, de azért nem arisztokratikus... Joyce egyszerűen elég anakronisztikus volt ahhoz, hogy azt higgye: az ember felsőbbrendű természetét örökké fenyegeti az alsóbbrendű természet lealacsonyító veszélye: a testi vágy, az erkölcsi gyengeség, vagy benuátltság” — írja O'Brien új Joyce-tanulmányában*.

Joyce tudatának a megközelítése van olyan ellentmondásos, mint egy konvergáns sorozat vizsgálata, melynek nem tudjuk a határértékét, hisz minden róla felállított tételt saját mondataival lehet cáfolni. Ezért kiálthatták ki a századforduló egyik vitathatatlanul nagy íróját hol arisztokratának, hol lázadónak, szocialistának, nonkonformistának, kiábrándultnak, relativistának, ír Danténak, ír Ben Jonsonnak. Egy biztos: Joyce tudatának egyetlen logikus törekvése, életének, környezetének szigorú mércéje a valósággal összeütköző szabadságeszmény követése, megalkotása műveiben és saját életében. Épp ez a logikus tudat vezet el élete tragédiájához is. Korlátlan szellemi szabadságot hirdetett. És a tények: Párizsban elégetik az *Ulysses* 500 példányát, Angliában bojkottálják a könyveit, az *Ifjúkori önarckép* már csak New Yorkban jelenhetik meg. New York — Párizs — Trieszt... két világrész irodalmárai vitatkoznak rajta, aki súlyos szembajával egyre elhagyottabban küzd a magánnyal, s lassan belevakul e magányos élet áltszabadságába.

„Nem félek attól, hogy magányos maradok, sem attól, hogy félreismernek és lenéznek, sem attól, hogy elhagyjam azt, amit el kell hagynom.” (*Ifjúkori önarckép*). Látta, hogy nemzete csak két életfor-

* Darcy O'Brien: *The Conscience of James Joyce*. Princeton, 1968.

mát ismer: a magábamerevedő nacionalizmust vagy az erkölcsi, szellemi bénaságot, a megalkuvást. Egyetlen megoldást talál erre: Párizsba menekül. Párizs, ami Adynak, Illyés Gyulának a nyugati kultúrát jelentette, az neki a keletről betóduló érzelmek kapuja volt; de az, ami Adyt megtartotta számunkra, a „peremvilág“, Illyés Gyulát pedig a „Puszták népe“ — Joyce-ot nem vezethette már vissza Írországhoz. „Utálok az íreket... Büszke voltam, hogy a fiam örökre idegen lesz Írországbán, egy ember, aki más nyelvet beszél, és más hagyományokból táplálkozik.“ A már idézett levéltöredék életének talán legtrágikusabb vonását hangsúlyozza: Joyce elhagy egy közösséget, mely épp az elnyomás miatt olyan kiábrándító, groteszk, ferdén-fejlődött — s mindez nem tudatosodik benne. Nem tudatosodik az ok, csak szenved, gyötrődik, mint Leopold Bloom.

O'Brien könyvének egyik legterjedelmesebb része Leopold Bloom elemzése. Mr. Bloom az *Ulysses* egyik központi alakja, akinek a nagyapját Szombat-helyen még Virágnak nevezték, aztán angol Flower, majd később ír O'Bloom lett. Tragikus, groteszk figura. A zsidók nem tartják zsidónak, hisz háromszor keresztelkedett, körülmételetlen, írnek nem ír, angolnak nem angol, magyarnak nem nevezhető. Kicsoda ez a Bloom? Üzletember. Kisember, félnék, vágyakozó, neveléses, szomorú, egyszerre megkapó és kiábrándító, gyökértelen, a szürke munka minden napjaival küzdő ember. Reklámhírdetéssel foglalkozik. És olyan, mint a „víz, amit ő annyira csodál“. A vándorló Bloomot a tanulmányíró a bolyongó Odüsszeusszal hasonlítja össze, nyomon követi egyetlen napját az *Ulysses* főcselekményén, és kimutatja, mint születik meg a dublini vándorlásokból az *Odüsszea* XX. századi változata, ez a hatalmas gúnyeposz. Természetesen neveléses volna ezt a gyötrődő, tehetetlen üzletembert Joyce-hoz hasonlítani, mégis van egy meggondolkoztató közös vonásuk. Joyce első lépését az összemberi, nemzetfeletti problémákkal vívődök útján kényszerből, szülői kényszerből tette: jezsuita iskolába íratják. Ezzel elvágták az ír közönségtől, nyelvtől, kultúrától, s mindattól, ami egy ember számára megkötő erő: a nyelvi hagyomány, valamelyik nemzethez való hozzátartozás. Nem azért írt angolul, hogy a nagy többség, öt világrész olvashassa, nem valami rafinált megfontolásból hagyta ott a kis nemzetet, s állt a fejlettebb társadalmi szinten álló, nagyobb lehetőségeket nyújtó nemzet mellé, hanem egyszerűen azért, mert iskoláit, egyetemét angolul végezte. És itt van a Bloom-párhuzam: angolnak nem angol, az íreket megveti, s kénytelen egész tragikus életén át küzdeni az eszmei tisztaságért, az emberiért, egy erre éretlen korban.

O'Brien ezt a párhuzam-lehetőséget mellőzi könyvében, hisz csak egyet tart fontosnak: a szexuálpatólogiára visszavezethető magyarázatokat. Rendkívüli dokumentációval s alapos freudista ismereteivel kimutatja, mint kerül szembe Joyce az egyházzal, s az ennek uralma alatt álló „szexuálpata-nemzettel“. Stanislaus Joyce-ra hivatkozik, aki három főbünt tartott számon az íreknél: a maszturbálást, az ivást és a hazugságot. Ehhez hozzászeli többek között a női sterilizáció eszméjének visszataszító képét: „Mr. Bloomnak

segük is van az irodalomoktatás minden fokán. Ehhez a stakszótár-típushoz tartozik Berardi új kézikönyve, amely elősegíti a nemzetközi és az egyes nemzeti irodalmakban kialakult terminológia összehasonlítását is. Berardi szótárában viszonylag terjedelmes és tartalmas címszavak foglalkoznak a legfontosabb verstan, stílusztikai fogalmakkal és helyet kap a klasszikus retorika terminológiája is. (Fleecie de monnier, Firenze, 1968.)

Arnold Hauser

A művészet és az irodalom társadalomtörténete

A világszerte ismert művészetszociológus most magyarul is megjelenő kétkötetes könyve a művészet és az irodalom fejlődéstörténetét tekinti át annak társadalmi vetületében az őskori mágiától Proustig, Kafkákig és Pudovkinig. Hauser Temesvárt született 1892-ben, az első világháború előtti magyar baloldali értelmiség körében formálódott, majd a proletárforradalom leverése után Németországban, Ausztriában, Angliában élt. Művében marxista dialektikus módszerrel kíséri végig tárgyát, s vallja: „A szociológiának nincs kezében a bölcsek köve. Nem tesz csodákat és nem old meg minden problémát. De több annál, hogysem csak a számos tudományág egyike lenne.“ Másutt pedig így ír: „... tudatára ébredtem annak, hogy a művészettörténetet csak társadalmi alapon érdemes írni, és hogy a művészet csak úgy nyilatkozik meg igazán, ha az embert a kultúra egészében látja és megérti a társadalom és a történelem egészében való szerepét.“ A nagy anyagismerettel, néhol lebilincselő szellemmel megírt könyv, kölcsönös függőségünkben és

téka

determináltságukban vizsgálva az alkotás anyagi és szellemi tényezőit, segítséget nyújt a műalkotás bonyolult valóságának komplex feltáráshoz. (Gondolat Könyvkiadó, 1968.)

Anne Terry White

Lumi dispărute

White könyvének kissé megkésett román fordítása — az eredeti 1941-ben jelent meg — *Lost Worlds* címmel — annak ellenére, hogy a háború utáni évtizedekben külföldön sok hasonló tárgyú értékes művet kiadtak, nem tekinthető fölöslegesnek. Könnyed, olvasmányos formában „négy letűnt világ” feltáráának regényét mutatja be. Az első rész a mükénéi és a krétai civilizációk felfedezését Schliemann és Evans ásaúásait tárgyalja, a következő három pedig az egyiptomi, mezopotámiai és a maya-kultúrák kutatásában elért nagy eredményekről számol be. Az ifjúsághoz szóló munka feltétlenül hozzájárul a régészeti és a történeti ismeretek terjesztéséhez, az általános műveltség fejlesztéséhez. A sok szép illusztrációval díszített román kiadást Florica Eugenia Condurachi fordította. (Editura Tineretului, 1968.)

10 éve, 5 hónapja és 18 napja nincs szexuális kapcsolata a feleségével... aki a fogamzásgátló művészetek mestere". Az *Ulysses* lapjairól kiemelt szexuálpatologikus jeleneteket szembeállítja Joyce szerelemeszményével, tiszta hitével, s ugyancsak az 1909-ben írt levelét idézve magyarázza, miért került szembe Joyce a társadalommal, Dublinnal, az írekkel: „Ó, nem a testi vágy, kedvesem, nem a vad brutális örület az, amiről én napok és éjszakák óta írok neked, nem a testedet akaró vadállat vezet feléd... hanem a lágy, fájdó szerelemhit, a fiatalságodért, lányságodért, gyengeségedért...”

O'Brien Joyce egész munkásságának, életének, vívódásainak alapos elemzésében egyetlen kulcsot használ; a *Kamarazenétől* a *Finnegans Wake*-ig, Dublintól Zürichig egyetlen kulcsképletet próbál ki Joyce tudatának fejlődésén: a belső lelki tisztaság s a bizarr, ferde szexualitásban tobzódó emberiség közti ellentét teremtette küzdelmet. A meggyőző érvek sorozatát vonultatja fel, de úgy látszik, egy problémát nem tart említésre méltónak: a nyelv és az angol nemzeti-ségi politika viszonyát. Márpedig enélkül egyoldalúvá válik Joyce tudatának a megközelítése. Megállapítja: „Joyce jobban vádolta az ír vallásos alávetettséget, mint az angol elnyomást” — s egyszerűen ezt is a szexualitással magyarázza; az ír „nemzeti betegség-től” való undorral a szex-bénította, tehetetlen, paszszív élettől elforduló, menekülő Joyce súlyosabbnak látja az egyház belső morális bénító hatását, mint a rájuk telepedett külső hatalomét. Ezt a magyarázatot el is fogadnók, ha nem látnók, hogy Joyce ekkor már kívülről szemléli azt a közösséget, amelybe beleszületett. Más talajú nyelvi kultúrája és a jezsuita hatás miatt nem tud teljesen azonosulni nemzete problémáival, értetlenül áll előttük, nevelésének tartja a küzdelmet az angol elnyomás ellen. Éppen úgy menekül a nemzeti problémák elől, mint a morbid kicsapongástól. Nem tudatosodik benne, hogy a kettő szorosan összefügghet.

Az angoloknál látszik legjobban, hogy a hagyományoknak nem tartalmuk, hanem erejük van — magyarázta Cs. Szabó László, az angol irodalom szakértője. Épp ettől az erőtől fosztották meg Joyce-ot a jezsuiták. Habár közismert tény, hogy az ír katolicizmus táplálta az ellenállást az írekben, de csak egyszerűen vallási okokból, hogy eltávolítsák őket az angol puritán mozgalmaktól. Érdekük volt a sovinizmus szítása, hisz addig ők uralhatták a helyzetet. A görög-római kultúra örökös hangoztatásával minden „rátelepült” kultúrát hiábavalónak tartottak. Ez a kultúra még Szobotka Tibor szerint is „lényegesebb egész modern civilizációnk és kultúránk szempontjából, mint mindaz, ami föléje épült vagy települt” (Bevezetés az *Ifjúkori önarcképhez* — Budapest, 1958). A vita, hogy melyik lényegesebb, nem tartozik ránk; de hogy minden nemzetnek elsősorban a saját kultúráját kell ismernie és tovább fejlesztenie, ez lét-törvény. Akit megfosztanak nemzete hagyományaitól, az mindenképpen tragikus, abszurd helyzetbe kerül. Még ha olyan nagy író is, mint Joyce.

Agoston Vilmos